

Türkçede “Güç” Kavramı^{*}

The Concept of “Strength” in Turkish

Gerard CLAUSON
Çev. Ayşe ERKAL^{**}

Kraliyet sözleşmesinin teşvik ettiği geniş çaplı çalışma yelpazesıyla Kraliyet Asya Cemiyeti (The Royal Asiatic Society), onursal üyelerini eşit olarak geniş disiplin alanlarından seçmek ile yükümlüdür. Otuz onursal üyenin sadece ikisi Türkologdur. TDK'nın bir Armağan çıkarma kararı verdiği Prof. Deny ve Prof. Németh gibi yalnız iki yabancı Türkolog olması nedeniyle cemiyet mütevazı bir gurur duymaktadır.

Cemiyetin başkanı olarak en seçkin onursal üyelerimizden birinin armağanına katkıda bulunmak bana özel bir zevk verir. Prof. Németh'in Türkolojiye yaptığı katkılardan belki de en dikkat çekici şey filoloji ve fonolojinin daha ince noktaları ile ilgili yaptığı detaylı çalışmalarıdır. Bu düşünceyle anlamı aşikâr üç Türkçe kelimeyi, ilk bakışta önemsiz bir tema gibi görünebilecek bir katkı olarak seçtiğimi göz önünde bulunduruyorum.

İngilizcede “*strength*” kelimesinin birçok anlam katmanı vardır. Öncelikle bir insan veya hayvan için kullanılır ve zor bir şey yapmak için örneğin çok sert bir şeyi kırmak ya da bir ağırlığı kaldırmak için fiziksel yeti anlamına gelir. Dışardan gelen güçlere mukavemet ya da *akıl gücü* gibi ifadelerde olduğu gibi zihinsel nitelikler için de kullanılabilir. Ayrıca *bir zincirin gücü en zayıf halkasındadır* gibi ifadelerde cansız nesnelere için kullanılabilir. Bu anlamların bazılarında modern İngilizcede neredeyse eskimiş olan *might* ile, bazılarında *power* ile eş anlamlıdır. Ancak bu üç isim (*strength*, *might*, *power*), ve sıfatları “*strong*”, “*mighty*” ve “*powerful*” ne eş anlamlıdır ne de birbirlerinin yerine kullanılabilir.

^{*}The Concept of “Strength” in Turkish, Németh Armağanı, Haz. János Eckmann, Ağâh Sırrı Levent, Mecdut Mansuroğlu. Ankara: TDK, 1962: 93-101.

^{**}Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ayse.erk35@hotmail.com.

Örneğin sirke gittiğimizde “güçlü bir adam” (*strong man*) görmeyi umarız. Ancak, “*mighty*” ya da “*powerful*” bir kişi olarak tarif edilirse büyük ölçüde şaşırırız. Konuştuğumuzun aksine politik bağlamda “*Great Powers*” yerine “*Strengths*” ya da “*Mights*” demeyiz.

Diğer Avrupa dillerinde de aynı durumu buluruz. İyi bilinen İngilizce – Fransızca bir sözlükte *strength* ve *might*, “*force*” olarak; *puissance* ve *pouvoir* “*force*” olarak tercüme edilmiştir. İngilizce – Almanca sözlükte de, *strenght* *Stärke*, *Kraft*; *might* *Kraft*, *Macht*, *Gewalt*, *Vermögen* gibi aynı anlamda kelimelerle temsil edilmiştir. Kısacası, diğer dillerde ve muhtemelen çoğunda sadece fiziksel anlamda değil, zor şeyler yapabilme ve dış güce karşı koyabilme gibi her birinin belli belirsiz farklı anlamları olan ve genel çağrışıma sahip fazla ya da az derecede birkaç eş anlamlı kelime vardır. Bu gerçek aralarında Türkçenin de bulunduğu diğer dillerdeki kelimeleri çevirmede hassasiyet eksikliğine yol açmıştır.

Türkçede çok açık bir şekilde görülür ki *kuvvet* ve *kudret* gibi alıntı kelimeler dışında aynı anlama gelen yukarıda açıklanan yönde *strength* anlamında bir kelime vardır. Bu kelime geniş bir transkripsiyonda *küç*’tür. Asıl şeklin uzun ünlülü ve son sesin ötümlü olması muhtemeldir: *kü*: c. Bunun kanıtı Mahmud el- Kaşgârî’nin *Dîvânu Lugâti’t- Türk*’ündedir (Atalay 1939: I/ 81). Ünlülerin uzun olmasında en sağlam kanıt genellikle ötümlü ünsüzler tarafından takip edilmesidir. Bu teori kelime sonu ünsüzleri neredeyse bütün Türk dillerinden daha iyi koruyan Osmanlı ve Cumhuriyet Türkçesinde telaffuzu *güc* olduğundan daha fazla doğrulanmaktadır. Ancak şu anda Türkçe, Uygurca, Hakanî olarak bilinen en eski Türk dillerinde tüm kelime sonu ötümlü ünsüzler ötümsüzleşti ve kelime tıpkı *a: d*’ın *a: t* olarak telaffuz edilmesi gibi kuşkusuz *kü*: ç şeklinde telaffuz edildi. Bu durum 13.yy Moğolcasında *küçü(n)* (Poppe 1957: 126) biçiminde ödünçlenmiş olmasıyla doğrulandı; zira bünyesinde kısa ünlü olan ve sonu ötümsüz ünsüzle biten yabancı kelimelere tatbik edilen fonetik kural ve söz sonuna eklenen istikrarsız *-n* açısından uygundur.

kü: ç ve *kü*: çlüğ’ün en eski Türk dillerinde var olduğu bilinir ve önemsiz fonetik değişikliklerle bugün hala yaşamaktadır. İsim her zaman özellikle fiziksel açıdan daha fazla vurgu yapılmasıyla *güç* anlamındadır. Erken bir tarihte “*şidet*”, yani “yanlış kullanılan güç” anlamı kazandı. Bir ya da iki çağdaş dilde, bir kimseyi dezavantajlı duruma sokan “*güçlük*” anlamını kazandı.

Orhun yazıtlarında¹ *tenri: küç bé: rtük üçün* “Tanrı güç verdiği için (babam kağanın askerleri kurt gibiydi ve düşmanları koyun gibiydi)” I D 12, II D 11 (Or-

¹Ayrıca *Studia Altaica*’da yer alan *The Turkish Y and Related Sounds* adlı makalede açıklanan satırlarda yazım denetimi yapılmıştır.

kun 1936: 34) ve (Türk beyleri Çin imparatoruna itaat etti ve) *ellig yıl işig küçig bé: rmiş*, 1 D 8, II D 8. “elli yıl emeğini, işini gücünü vermiş, hizmet etmiş” gibi cümleleri buluruz. İrk Bitig’de *andag küçlü men* “öyle güçlüyüm” ifadesi 3 defa görülür (73, 78, 79).

Her iki kelime Uygurcada yaygındır. Örneğin, Pelliot’un *La version ouigoure de l’histoire des princes Kalyanamkara et Papamkara* çalışmasında *ınçıp aviçğa aruku yetti küçi alaňattı* (böyle okumuş!) *tebreyü yoriyu umadı* “sonra ihtiyar yorulmuştu, gücü tükendi; kimildayamadı ve yürüyemedi.” (37, 1) *uluğ küçlüg kutluğ Bodisıvit ermeser* “eğer büyük, güçlü, kutsal ruhla donanmış Bodhisattva olmasaydı (asla bu ülkeye ulaşamazdı)” (45,2).

Kü: ç Kaşgarlı Mahmud’da da yaygındır. III 120’nin ana girişinde, *el-kuwwa* “güç”, *el-zulm* de “şiddet” olarak tercüme edilmiş, ikincisi yani gücün şiddet anlamında kullanılması, *kü: ç é: İdin kirse: törü: tünlükün çıka: r* “Zulüm yurda gelirse töre bacadan çıkar” atasözüyle doğrulanmıştır (Atalay 1941: 120). Yazar *küçemçi (el-zalim)* “zalim” ve *kü: çlüg (el-kavvi)* “güçlü” kelimelerini bu kelimedenden yani *küçten* türediğini ekler (121).

Bu kelimenin tarihini daha fazla izlemek lüzumsuzdur. Bütün dillerde ve her dönemde yaygındır. Kıpçakçada Arapça kelimeler genelde *el-kuvva* olarak tercüme edilir.

Erken Türkçede *erk* ve *türk* gibi “güç” anlamına gelen iki kelime daha olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Ancak ortaya çıktıkları bağlamın dikkatli incelenmesiyle bunun bir hata olduğu görülmektedir.

Erk modern dillerde yaşamayan *küç*’ten farklı eski bir kelimedir. En son izi 15.yy Çağataycasında hâlâ mevcuttu. İki temel anlamı vardı: (1) “otorite” yani başkalarının iradesini etkileme yeteneğidir. (2) “özgür irade” başkasının otoritesine tâbi olmadan kendi kendine karar verme özgürlüğüdür. Kuşkusuz “otorite” güçten çok farklı değildir. Kelimenin neden “güç” olarak tercüme edildiğine şüphe yoktur. Ancak metinlerdeki tam anlamı kaybolmuştur. Örneğin Prof. A. von Le Coq makalesinde ilk metinleri yanlış tercüme etmiştir. Bu metin “günahların itirafı” (Tövbe Duası) adıyla bir Mani metnidir. İtiraf edilen günahlardan biri küfürdür (Coq 1911: 277-314). Bir örneği 22. satırda şu sözlerle belirtilmiştir: *yeme kün ay ölür tédimiz erser / erksizin toğar batar erki / bar erser toğmazun tédimiz erser...* A. von Le Coq’un tercümesi şöyledir: “Güneş ve Ay tanrısı ölür dediysek güçsüzce doğar ve batar, eğer gücü varsa doğmasın dediğimizde...” Bu, doğrusu çok mantıklı değildir. Doğru anlam: “Güneş ve Ay tanrısı ölür veya doğar ve batar, çünkü başka türlü yapamazlar. Eğer istedikleri gibi yapma iradeleri varsa doğmasınlar, dediysek...” Bununla birlikte aynı metinde *erklig* kelimesinin von Le Coq’a göre “güçlü” anlamına geldiğini farz eden bağlamda

oluşturduğunu söylemek uygun olur. 18. satırda *yeme kirtü erklig küçlüg tenri tepen kirtkünmedimiz erser* “Güneş ve Ay tanrısının gerçek tanrı ve istediklerini yapmak için özgür (von Le Coq’un tercüme ettiği gibi “güçlü” değil) olduklarına inanmadıysak ” şeklinde yer alır.

Erk’in “otorite” ve “özgür irade” anlamları muhtemelen eşit derecede eskidir. Örneğin Pelliot tarafından düzenlenen yukarıda alıntı yapılan eski Uygurca metinde yer alır. Burada yine tercüme biraz sorunludur. Prens Kalyanamkara tehlikeli bir yolculuğa çıkmaya karar verir. Halk çok sıkıntılıdır. Kral, babasına *tıdu umadam erkim tükemedi erksiz ıdur men der* (27, 4). Pelliot’un tercümesi “Ona engel olamadım, gücüm yetmedi, (onu korumak için) zorla gönderdim” şeklindedir. Gerçekte ise, “onu durduramadım, gücüm yetersizdi. Bu nedenle onu özgür irademim dışında gönderdim.” Uygurcada *erkin* başka örnekleri de vardır. Bazıları *türk* ile birlikte aktarılmıştır.

Erklig’in ilk görülmesi İrk Bitig’in bitiş sözlerindedir (90): *ançıp alku: kentü: ülügi: erklig: ol.* “Böylece herkes kendi kaderinin efendisidir.”

Erk, Kaşgâri’de *el-saltana ve nefâdu’l –amr* “siyasi güç ve etkili otorite” şeklinde tercüme edildiği yerde yalnızca bir kez yer almakla birlikte (I 43) Kutadgu Bilig’de birçok kez yer alır. 639. Beyitte (Arat 1947: 80) Aytoldı hükümdara, *bar erse yazukum kına erk sana*, “Günahım varsa, cezalandır, yetkin var.” Yine 940. beyitte ona, *ajun erki bulduñ* “Dünya üzerinde edindiğin bir otoriten var ” şeklinde yer alır (111).

Atabetü’l – Hakâyık’ta (13.yy) 256. beyitte *erklig* anlamının “birinin üzerinde otorite kurmak” şeklinde iyi bir örneği vardır: *kul ol malka malı ana erklig ol* “O mala mülke kul, mal mülk de ona efendidir” (Arat 1951: 60).

Erk, yine 14.yy’da Nehcü’l- Ferâdis’te görülür (Eckmann 1956: 360, 8). Zeliha ve dadısı Yusuf ile ilgili konuşurlar ve dadısı: “ Eğer emirlerine itaat ederse eder, etmezse gitmesine izin vermezsin.” *öz kuluñ turur ne erki bolğay* “Senin kendi kölendir. Ne imtiyazı olacak ki?” şeklindedir.

14.yy’da Cemâlü’l-dîn ibn Mühennâ tarafından *Hilyâtü’l –İnsân ve Halbetü’l- Lisân* adıyla yazılan Arapça- Türkçe sözlükte *el-melik hağan, şâhib ferman* yüksek mevkideki kişiler için “*érklig*” (elif esreli) olarak çevrilmiştir (K.Rıfat yayını 1921: 145).

Çağatayca döneminde Abuşka sözlüğünde, *érk* (elif yâ ile yazıldı.) “ihtiyâr” olarak (Zernof 1869: 51) ve Mirza Mehdi Han’ın Senglâh eserinde ise “ihtiyar ve kudret” olarak yer alır (Clouston 1960: ?).

Kelime Kıpçakçada da görülür. (14.yy) *Kitâb el-İdrâk li-lisân el-Atrâk*’ta (Caferoğlu 1931: 11) ve (15.yy) *Ettuhfet-üzzekiyye fil-lûgat – it- türkiyye*’de (Atalay 1945) *erk* “el-ihtiyâr” olarak tercüme edilmiştir. 14. yy Kumancasında ise “oto-

rite” ve “hür irade” anlamlarına gelir ve *erkli erksiz* “ister istemez, istese de istemese de” anlamlarında kullanılır (Grönbech 1942: 92).

Nihayet *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nde *erk*'in iki örneği mevcuttur. Birincisi Yunus Emre'nin *Dîvân*'ından. Kelimenin “otorite” veya “seçme özgürlüğü” anlamına gelebileceği fakat ikinci anlamı, *Kıyasü'l – Enbiya*'nın 14. yy. Eski Osmanlıca varyantında fazlasıyla açık görülür: *Lokman'a Peygamberlikle hakimlik arasında erk verildi, pes hakimlik ihtiyar kıldı*. Aynı metinde Lokman şöyle der: *eger Tanrım beni erkli kılsa* (Atalay 1943: 272).

Erk'in de *küç* gibi Moğolcadaki ilk alıntı kelimelerden olduğu eklenmelidir. Bahsi geçen fonetik kaidelere göre *erke* olmuştur. Kelimenin kendisi aslında 13. yy ortasında derlenen *Moğolların Gizli Tarihi*'nde yer almamıştır. Bu dönem daha önceki malzemedendir. Ancak türetilmiş sıfat, *erklig tenri*'nin birebir kopyası olan *erketü tenggiri* ifadesinde bulunur (Haenisch 1939: 45). *Erke* hala çağdaş Moğolcada yaşamaktadır ve *Evangelical Alliance Mission* (1949 -1953) tarafından yayımlanan *Modern Moğolcanın Pratik Sözlüğü*'nde “güç, otorite, hak, zor, kapasite, irade” anlamlarına gelir (s.56). Bu Moğolca kelime muhtemelen, güzel bir kadının sevgilisini etkileme gücünün özel çağrışımıyla Çağataycaya geri dönen *erke* idi. Görüldüğü gibi *Abuşka*'da (14) *naz*, *şive* ve *küstahlık* ile okşama, sevgi, bakım, sevgili gibi kelimelerinin bilişsel anlamlarıyla modern Türk dillerinin çoğunda (Bk. W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk -dialekte*) ve 20. yy'da Anadolu'da muhacirler arasında yaşamayı sürdürür (Bk. *Söz Derleme Dergisi* II 436). 14. yy öncesi Türkçede bununla veya diğer anlamlarıyla ilgili bir kelime bulunmadığı için başka türlü açıklamak zordur.

Son olarak *türk'e* (*ya da törk'e*) geliyoruz. Bu kelimenin “güç” anlamına gelme ve *Türk* boy, millet isminin bu kelimedenden türetilme meselesi şimdilik neredeyse bir dogmadır. Fakat yenidir. Bu açıklama kesin olarak *Hunnisch-Türkische Beziehungen*'de Prof. A. von Gabain'in makalesinde yapıldı (Gabain 1955: 5, 18). Ancak aslında bu makaleden 40 yıl önce ortaya çıktı. *A note on Qapkan* adlı makalemde (Clayson 1956: 76) bu teoriye üç nedenden (1) asıl şeklin *Türk* değil *Türkü* olduğundan, (2) *türk*'ün güç anlamına gelmediğinden, (3) *Türk* ve *türk* (*törk*?) adının Kaşgari'de, yazarın mümkün olduğunda özel isimlere anlam bulmak için çok istekli olmasına rağmen ikisi arasında etimolojik bir bağlantı fikri olmadan yan yana listelendiğinden dolayı itiraz ettim.

Türk'ün güç anlamına gelmesi teorisi ilk olarak F. W. K. Müller tarafından önerilmiş gibi görünüyor (Müller 1910: 97). Her ne kadar *Tişastvustik*'te (aşağı bak.) Radloff *Türk*'ü özel isim olarak alsa da (1910) Müller elbette Kaşgari'nin keşfedilmesinden önce yazmıştır ve bu çalışmaya bakamamıştır. Kelimeyi keşfeden ilk modern bilim adamı olarak kabul edilebilir. Müller'in bu anlamı ver-

mek için *erk* ile birlikte kullanılmasından daha iyi bir nedeni olmadığı görülüyor. Ancak Radloff'un etkisinde kalmış olabilir. Radloff *Versuch –III* eserinde (Radloff 1860: 1559) *tapfer, roh* kelimelerini Babür'ün referansıya "cesurca, sağlam" şeklinde tercüme etmiştir. Babür'ün hatıralarının yer aldığı söz konusu pasajda açık bir şekilde söylenir: Tenriberdi *türk ve murdana ve kılıçlık beg idi* (1905). Bayan Beveridge *The Memoirs of Babur*'da ise bunu "su katılmamış, gözü pek, kılıç vuran cesurdu" şeklinde Osmanlı'da olduğu gibi (bk. Radloff) *türk*'ü "saraylı" yerine "sade, gösterişsiz bir boy üyesi" anlamında özel isim olarak kabul edip tercüme etmiştir (Beveridge 1922: II,279).

Türk ismi yalnızca Uygurcada ve Kaşgâr'de biliniyor gibi gözükmektedir. Bu nedenle *türk* ya da *törk* olarak telaffuz edilip edilmediğini bilmenin hiçbir yolu yoktur. Bunların anlamının tartışması ikincisinin (*törk*) tanımıyla rahatça başlanabilir (I/ 353). *Türk* ile ilgili uzun bir paragraftan hemen sonra özel ad ve aşağıdaki gibi izler:

türk harf yağa ele'l- vakt, ve huve vest idrak kull şay'mine'l-timār; yukāl minhu türk üzüm ö: di: ay annahu vakt tavassuti'l-'inab fî yan'ihî; ve yukal türk kuya: ş ö: di: ay vakt tavassuti'l – şems; ve yukāl türk yigit ay şabb tavassat şabābuhu, "türk zamanla ilgili tartışılmaz bir kelimedir, yani her tür kelimenin olgunluk noktasıdır. Bu nedenle türk üzüm ödi "üzümler tamamen olgunlaştığı zaman" demektir. Diğeri türk kuya: ş ö:di "güneş tam tepede olduğunda" ve diğeri türk yigid "gençliğinin başında genç adam" demektir. Bunlardaki türk ifadesi gelişimin doruğa ulaştığı ve düşüşün başlamadığı zamandaki kritik nokta anlamına gelmektedir.

Türk yigit ifadesi Uygurcada görülür. F. W. K. Müller, Séna adındaki bir adam ile ilgili Budist bir hikâyenin tercümesi vardır (Müller 1920: 81). *Uigurica III*, ikinci satırda *ol yeme Séni erniñ Ragagayini atlıg kişisi türk yigid erdi* "ve o Séna'nın eşi Ragagayini isminde gençliğinin başında genç bir kadındı." Kocası ülke dışında ticari bir seferdeyken onun yokluğunda kardeşi Upaséna'ya tutkuyula âşik olur ve sevgisini ifade ederken *sen yeme türk yigid sen demiştir* (82, 15). *Türk*'ün Uygurcadaki diğer tüm örnekleri *erk* ile birlikte görülür. Örneğin Müller'in *Uigurica II* çalışmasında metafiziksel bir içeriğin bir pasajında yer alır (1911). Bu tarif "nidāna² serileri" olarak adlandırılır ve *ol ok teginmek tıltagında ajunlarka eđ tavarka erkke türkke azlanmak turur* der. Bu idrak (*vedāna*³) sonucunda yeniden doğuş arzusu (*trşna*⁴), maddi mülkiyet, ölüm ve hayat, irade

²Nidāna: Sebep, illet zincirini teşkil eden on iki sebepten biri.

³Vedāna: Duyma, hissetme yoluyla edinilen bilgiler.

⁴Trşna: Hırs, tamah; illet zincirini teşkil eden on iki sebepten biri. Kemal Eraslan, Eski Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: TDK, 2012: 635, 639, 639 (Çev.).

özgürlüğü (bu bağlamda “otorite” den ziyade bu anlamdadır) ve hayatın başlangıcı ortaya çıkar.

Çok benzer bir ifade Radloff’un *Bibliotheca Buddhica*’da yayımladığı bir Budist sûtra olan *Tişastvustik*’te bir tür tekrar olarak ortaya çıkar (Radloff 1910: ?). Eksik olan bu eser dış bir çerçeve içinde bir dizi az ya da çok aynı bölümler içerir. Her bölüm Budist tanrılar veya benzeri listeler ile başlar ve okuyucuyu korunmaya çağırır. Sonuç paragrafında özet olarak “size çeşitli faydalar sağlayabilir, sizi koruyabilir, kaygınızı ve korkunuzu ortadan kaldıracaklardır. İşlerinizde başarılı olabilir, yüz yaşında hayatta olabilirsiniz ” demektedir. Bizi ilgilendiren ifadeler 19 a 4, 20 a 5, 21 b 1’de ve birkaç sıra sonradır: *ağı barım eđ tavar erk türkünüzler aşılmak bolzun*, “ Zenginliğiniz ve servetiniz, malınız ve mülkünüz, özgür iradeniz olsun ve ömrünüz artsın.”

Bu tercüme acemicedir ve metni yorumlamadan geliştirmek zordur. Son sözlerin asıl anlamı “yüz yaşına gelinceye kadar hayatta kalabilirsiniz” dir. Bu durum, onuruna yazılmış seçkin âlime hitap eden bir makaleyi sonlandırmak için yerinde bir düşünce gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

- 📖 Atalay, Besim. *Dîvânü Lûgât-it Türk*. 1.Cilt. Çeviri, Ankara: TDK, 1939.
- 📖 -----. *Dîvânü Lûgât-it Türk*. 3.Cilt. Ankara: TDK, 1941.
- 📖 -----. *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lûgâti’t-Türkiyye*. İstanbul: TDK, 1945.
- 📖 Arat, Reşit Rahmeti. *Atabetü’l-Hakâyık*. Ankara: TDK, 1951.
- 📖 -----. *Kutadgu Bilig*. I- Metin. Ankara: TDK, 1947.
- 📖 *The Bábar-náma, Being the Autobiography of the Emperor Bábar*. “E. J. W. Gibb Memorial” Series. Vol.1, London, 1905.
- 📖 Beveridge, Susannah Annette. *BaburNama Memoirs of Babur*. London, 1905.
- 📖 Caferoğlu, Ahmet. *Kitâb El-idrâk Li-lisân El-Atrâk*. İstanbul: Evkaf, 1931.
- 📖 Clauson, Sir Gerard. *Sanglah, A Persian Guide To The Turkish Language By Muhammad Mahdi Han Facsimile Text With an Intraduction And Indices*. London: E.J.W. Gibb Memorial Series 21,9. fol. 90 v.1960.
- 📖 -----. “A Note On Qapkan” . *J.R.A.S.* 1956: 73-77.
- 📖 -----. “The Turkish Y and Related Sounds”. *Wiesbaden, Studia Altaica*. (1957): 33-45.
- 📖 Eckmann, János. *Nehcü’l- Ferâdis Tıpkıbasım*. Ankara: TDK, 1956.

- 📖 Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK, 2012.
- 📖 Evengelical Alliance Mission. *Modern Mongolian Practical Dictionary*. Chicago, 1949.
- 📖 Gabain, von Annemarie. "Hunnisch-Türkische Beziehungen". *Zeki Velidi Togan'a Armağan*. Ankara: TDK, 1955: 5(18).
- 📖 Grönbech, Kaare. *Komanisches Wörterbuch*. Copenhagen, 1942.
- 📖 Haenisch, Eric. *Wörterbuch zu Manghol un niuca tobca'an*. Leipzig, 1939.
- 📖 *Hilyetü'l-İnsan ve Halbetü'l-Lisân Yahud İbn Mühennâ Lügâti Fârisî, Türkçe, Moğolca Cemaleddin Ahmed İbn-İ Ali İbn-İ Mühennâ*. İstanbul: Kilisli Müellim Rifat, 1340 (1921).
- 📖 Le Coq, von Albert. "Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang". *J.R.A.S.* 4. 1911: 277-314.
- 📖 Müller, F.W.K. *Uigurica II. Abhandlungen der Königlichen Preussischen Akademi der Wissenschaften*. Berlin, 1910.
- 📖 -----. *Uigurica III. A.P.A.W.* Berlin: 1920.
- 📖 Orkun, Namık Hüseyin. *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Devlet, 1936.
- 📖 Pelliot, Paul. "La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyanamkara et Papamkara". *Toung Pao*, XV. 1914: 225-272.
- 📖 Poppe, Nikolaus. "The Mongolian Monuments in ḥ'Pags-pa Script". *Göttin-ger Asiatisch Forschungen*. Wiesbaden, 1957.
- 📖 Radloff, Vasili. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte*. St. Petersburg, 1888.
- 📖 -----. *Versuch III, Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte Dritter band*. Gravenhage, 1860.
- 📖 -----. *Tiştastvustik*. Bibliotheca Buddhica XII, St. Petersburg, 1910.
- 📖 Zernof, Veliaminof. *Dictionnaire Djaghatai-Turc*. St. Petersburg, 1869.